

Ingvar Johansson
Johan och Elfenbenstornet
– *vetenskapsfilosofiska reflektioner*

Publicerad i: *Johan Lönnroth och det frihetliga spåret i svensk arbetarrörelse*
(Bokförlaget Korpen 2017: 34–42)

LÅT MIG OMEDELBART GÖRA KLART: jag är primärt filosof, och är vad gäller nationalekonomi (i fortsättningen ekonomi) och ett flertal andra samhällsvetenskaper huvudsakligen autodidakt. Mina vetenskapsfilosofiska och politisk-filosofiska intressen har tvingat mig till detta informella kunskapsinhämtande.

Sedan länge har jag likt Johan Lönnroth haft åsikten att ekonomi inte står på en högre vetenskaplig nivå än andra samhällsvetenskaper. Han har ofta kallat sin disciplin Elfenbenstornet, vilket föranlett titeln på mitt vänboksbidrag. Själv har jag hellre använt beteckningarna ”modellfetischister” och ”modellplatonister” på den typ av ekonomer Johan haft i åtanke.¹ De betar sig ofta som om deras modeller är arketyper av det slag Platon ansåg existera i en från vår värld åtskild idévärld.

Både jag och Johan anser att det inte bara är neoklassiska och monetaristiska ekonomer som lever som i ett Elfenbenstorn, detsamma gäller också en mängd keynesianska och marxistiska ekonomer. Vissa hävdar att det här milleniets finanskriser till stor del beror på att centralbankerna förlitat sig på modeller i vilka saker som pengar, skuldsättning och banker på ett förvånansvärt sätt inte bakats in (Cervenka 2017: kap. 7). Själv anser jag att keynesianska och marxistiska ekonomer på ett lika förvånansvärt sätt alltid underlåter att ta hänsyn till det uppenbara faktumet att deras modeller är modeller för slutna ekonomier, och alltså kan tillämpas bara på stater eller unioner vars ekonomi kan betraktas som någorlunda slutna eller på den globaliserade världen som helhet.

De åsikter jag lägger fram här inbillar jag mig ligger nära Johans, men eftersom jag inte i detalj har diskuterat dem med honom, så får läsaren inte utan hans godkännande placera dem också i hans huvud.

*Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap
till Alfred Nobels minne*

Johans syn på ekonomi som vetenskap ligger till grund för två mycket konkreta avskaffa-förslag från hans sida. Kortfattat säger de: avskaffa Riksbankens nuvarande s.k. Nobelpris i ekonomi (vilket började delas ut 1969), och avskaffa den nuvarande av Riksdagen till Riksbanken delegerade rätten att besluta om penningpolitiken (vilken trädde i kraft 1999). Själv är jag helt enig med honom om det första avskaffandet, men har svårt att ta definitiv ställning till det andra. De

---

¹ Johans åsikt kan anas redan i hans doktorsavhandling (Lönnroth 1977), men den finns inte klart uttryckt där. Mina likartade tankar började gro när jag i början av 70-talet läste vetenskapsfilosofen Hans Alberts uppsats ”Model Platonism: Neoclassical economic thought in critical light” (Albert 2012). Jag arbetade då på en doktorsavhandling i teoretisk filosofi om Karl Poppers metodologi, och Albert var en mycket Popper-inspirerad filosof. Hans uppsats publicerades på tyska 1963, men kom först 2012 i engelsk översättning.

vetenskapsfilosofiska reflektioner som följer syftar enbart till att stödja Johans syn på ekonomipriset.

I en artikel på DN Debatt i december 2004 hävdade Johan och två medförfattare att kunskap i ekonomi mer vetter åt den typ av hantverkskunskap som uppkommer vid flipperspelande än med den typ av kunskap om naturlagar som naturvetenskapen lyckats frambringa (Lönnroth, Lönnroth och Jagers 2004). Deras slutsats blev emellertid inte att Riksbankens pris i ekonomisk vetenskap helt borde försvinna. De föreslog: ”Försök gradvis vrida priset så att det bättre svarar mot den samlade samhällsvetenskapens syn på hur ekonomin fungerar i olika typer av samhällen”. Kravet har av författarna senare återigen förts fram; se (Lönnroth 2011) och (Jagers 2013). Det näst bästa alternativet ansåg de vara: ”Behåll priset, men koppla loss det helt från Nobelprisen. Dela ut det någon annan dag.” Det senare förslaget fördes 2017 fram i en debattartikel av den avgående ordföranden i Nobelkommittén för fysikpriset (Inganäs 2017).

Statsvetaren Bo Rothstein föreslog 2015 att Kungliga Vetenskapsakademien borde utreda frågan om priset, och att ”till dess att en sådan utredning blir klar bör priset försättas i moratorium, det vill säga inte delas ut” (Rothstein 2015). Men ingen utredning tillsattes.²

Ekonomi som vetenskap

Det har numera blivit relativt lätt för mig att för ekonomer presentera hur jag ser på ekonomiska teorier. Jag kan börja med att säga: läs den inom internationell ekonomi mycket kände ekonomen Dani Rodriks vetenskapsfilosofiska bok *Economics Rules. The Rights and Wrongs of the Dismal Science* (Rodrik 2015), och om du håller med honom i stort kan vi fortsätta diskussionen.

Rodrik försvarar den ekonomiska vetenskapens modelltänkande, men anser likväl att ”Excessive formalization—math for its own sake—is rampant in the discipline” (s. 35). Ett par gånger använder han även uttrycken ”ivory tower economists/academics” (s. 168/209). Han hävdar i korthet att ekonomi inte alls kan och ska förstås som en vetenskap som försöker leverera universellt giltiga lagar eller *en* viss övergripande ekonomisk modell. Istället skapar disciplinen en hel uppsättning olika modeller från vilka det gäller att välja den för situationen mest lämpliga; vare sig det gäller att i efterhand förklara ett ekonomiskt skeende eller att för framtiden förordna en viss ekonomisk politik.

En modell är en förenkling som visar hur en *mekanism* frambringar sina effekter (s. 12). De vars synfält domineras av informationsteknologi tror jag kan betrakta datorimplementerade algoritmer som exempel på mekanismer. Modellens slutsatser är av praktisk relevans bara i den mån de kritiska utgångsantagandena *approximerar* verkligheten (s. 18). En modell är aldrig helt sann, utan s.a.s. bara sanningslik: ”Models are never true; but there is truth in models” (s. 173). Här har han märkligt nog en stor mängd vetenskapsfilosofer emot sig, vilka anser att tal om sanningslikhet är meningslöst. Men själv är jag helt på Rodriks sida. Det går inte ens att förstå naturvetenskapens utveckling utan hjälp av begrepp som ”sanningslikhet” och ”approximationer av verkligheten” (Johansson 2017).

Rodrik (och jag) anser att bakom alla påståenden om orsakssamband döljer sig en modell av något slag (Rodrik s. 173). Jag har sett det hävdas att ca 75 procent av det som numera publiceras i de ekonomiska topptidskrifterna består av empirisk forskning, och alltså inte av modellutveckling.

---

² Rothsteins kritik av priset är dock av annat slag än de tidigare nämndas. Han hävdar att priset strider mot den moraliska andan i Nobels testamente, eftersom forskningsrapporter visat att de som studerar ekonomi är mer benägna för korruption än andra.

Men det betyder bara att modellantaganden kommer in i orsaksanalysen av de data som samlats in. Utan sådana antaganden kan man inte gå från statistiska data till orsakssamband. Och utan tankar om att vissa åtgärder förmodligen *frambringa* vissa effekter, så blir allt tal om vetenskapsbaserad praktisk politik meningslöst.

Samhällsvetenskapliga trendframskrivningar måste (anser åtminstone jag) förstås som tysta antaganden om att de kända och okända mekanismer som frambragt trenden ifråga också kommer att vara operativa under den tid framöver man tar trenden på allvar.

Mycket av det Rodrik säger om modeller och mekanismer är så allmänt att det passar lika bra på många andra vetenskaper: "Doing social science using models requires neither math nor, necessarily, the assumption that individuals are rational" (s. 33n).³

Rodrik (och jag) anser att samhällsvetenskaperna inte är av exakt samma karaktär som naturvetenskaperna, därför att människor är agenter med viss förmåga att välja (s. 45). Han säger det inte direkt, men med det här synsättet blir det en asymmetri mellan att förutsäga något och förklara något som redan hänt. Det raljerande uttrycket "ekonomer kan aldrig förutse några kriser, men ändå i efterhand förklara alla" får härigenom sin förklaring. Men asymmetrin finns i all samhällsvetenskap. Statsvetarnas ofta utpekade oförmåga att förutsäga Sovjetunionens kollaps och svenska Migrationsverkets alla reviderade prognoser 2015 är bara ovanligt spektakulära exempel.

Men hur avgör man då vilken modell som är den för tillfället mest lämpliga? Rodrik svarar: "There is an unavoidable craft element involved in rendering models useful" (s. 112). Och mycket mer säger han tyvärr inte, vilket är bokens stora brist. Boken suggererar nämligen lätt fram tanken att de som kan modellerna bäst i detalj, alltså fackekonomerna, också är de som är bäst på att tillämpa dem. Men det är en dubbelt felaktig tanke.

För det första, appliceringen av en ekonomisk modell kräver kunskap om både modellen och den ekonomiska verkligheten. Och ofta tycks det vara ekonomiskt kunniga men i praktisk politik involverade personer – speciellt partiernas ekonomisk-politiska talespersoner och de stora dagstidningarnas ekonomiskribenter – som har större kunskap om den för tillfället existerande ekonomiska verkligheten än de modellbyggande ekonomerna har. I debatter om dagsaktuell ekonomisk politik mellan akademiska ekonomer och ekonomibevandrade politiker och journalister finns det ingen anledning att spontant tilldela fackekonomerna den största auktoriteten.

För det andra, den uppdelning som den akademiska världen gör mellan t.ex. ekonomi, psykologi, sociologi och statsvetenskap motsvaras inte av fyra i samhället helt åtskilda sfärer. Politiker och politiska skribenter måste därför ofta förorda beslut där ekonomiska modeller i sin applicering samspelar med modeller från andra samhällsvetenskaper. Alldeles speciellt tror jag detta gäller frågan om Riksbankens självständighet gentemot Riksdagen, vilket gör den ovanligt komplicerad.

Slutsats: den hantverksförmåga Rodrik ser som nödvändig för all applicering av ekonomiska modeller, är varken en förmåga som akademiska ekonomer automatiskt tillägnar sig eller en som de har monopol på.

---

³ På svensk mark har Thomas Brante betonat vikten av mekanismtänkande inom sociologi och psykologi (Brante 2014: kap. 5–7), och själv har jag varit med om att göra det i relation till medicinsk vetenskap (Johansson och Lynöe 2008: kap. 6.2). Bland internationellt kända vetenskapsfilosofer som propagerat för nödvändigheten av mekanismtänkande vill jag lyfta fram Mario Bunge; se t.ex. (Bunge 1997).

Vetenskap och kvantifiering

Jag finner det uppenbart att ekonomipriset inte instiftades bara för att ge lyster åt Riksbanken, utan också för att höja ekonomiämnets vetenskapliga status och särskilja det från andra samhällsvetenskaper (Offer och Söderberg 2016: 48–49, 58–61, 141). Poängen var att likställa priset med nobelpriset i fysik, kemi och medicin, inte att likställa det med litteratur- och fredspriset. Att de lyckades tror jag har med två saker att göra: dels en i samhället vida utbredd vanföreställning om att kunskapssökande alltid lyfts till en högre nivå om de fenomen som studeras kan representeras med hjälp av kvantifierade variabler, dels en felaktig tro att ekonomerna skapat sina kvantifieringar på ungefär samma sätt som fysikerna har gjort.

Wikipedia är ett av många ställen där man kan finna identifieringen av vetenskap och kvantifiering. Under uppslagsordet ”Quantification” står det att kvantifiering ”is fundamental to the scientific method”. Till försvar för min motsatta ståndpunkt nöjer jag mig här med två retoriska frågor och ett påpekande. Vad vore ur kunskapssynpunkt vunnet om traditionella politiska historiefremställningar ersätts av matematiska modeller? Vad vore vunnet om nuvarande biologiska taxonomier ersätts av matematiskt formulerade klassifikationer? Ett vetenskapligt faktum är att variabeln *geometrisk form* hittills inte har kvantifierats på det sätt de i matematisk fysik vanliga variablerna har kvantifierats, men kunskap om olika slags former är ändå en helt central del av såväl kemi som biologi.

Modellerna i ekonomi är mer matematiserade än modellerna i de andra samhällsvetenskaperna, men ett förbisett faktum är att denna skillnad inte har sin grund i att ekonomerna bättre än de andra lyckats kvantifiera sina variabler. Det beror på att ekonomerna undersöker en verklighet som redan *före deras teoretiserande* innehåller kvantifieringar, nämligen transaktionsvärden satta med hjälp av variabeln pengar. Inte ens fysikerna bakom den vetenskapliga revolutionen kunde gå ut och direkt observera numeriskt givna avstånd, tidsintervall, hastigheter, temperaturer, etc. För att få de kvantitativa naturlagarna applicerbara krävdes ett enormt arbete med att konstruera kvantitativa variabler med empiriskt identifierbara standardenheter. Siffrorna på naturvetenskapens mätinstrument är inte givna av naturen, vad än de som nu från barnsben vänjer sig vid att digitalt läsa av avståndsmätare, klockor, hastighetsmätare och termometrar kan få för sig.

Ekonomi skiljer sig alltså – jag upprepar – från alla andra vetenskaper genom att i den förteoretiska verkligheten kunna hitta en redan kvantifierad storhet/variabel. Sociologins statusforskare skulle vara i en motsvarande situation om de i sina empiriska studier skulle möta människor med en statussiffra markerad i pannan; och de statsvetare som konstruerar korruptionsindex för olika länder skulle vara det om de kunde utgå från enskilda människor med ett observerbart givet korruptionsindex. Ett tankeexperiment kan ytterligare belysa saken. Anta att några ekonomer skulle vilja studera en region med stor och intensiv byteshandel, vilken trots detta saknar både pengar och en vanlig vara som fungerar som pengar. Hur skulle de kunna skapa teorier som innehåller en övergripande empiriskt tillämpbar kvantifierad transaktionsvärde-variabel? Svar: de skulle själva behöva konstruera en sådan variabel, och de skulle behöva göra det på ett sätt som liknar kvantifieringarna i de andra samhällsvetenskaperna.

Avslutande övertygelser

Jag är övertygad om att vi i våra moderna samhällen behöver samhällsvetenskapligt modelltänkande, men jag är ännu mer övertygad om att vi klarar oss utan modellfetischer.

***

Appendix: Jag och Johan

Jag har känt Johan sedan mitten av 60-talet. Han är nästan sju år äldre än jag, och vi lärde känna varandra via, som jag minns det, postseminarier i filosofi; här dök ibland äldre tidigare filosofistudenter dök upp. Vi har sedan dess alltid haft en viss men inte nära kontakt; sedan januari 1974 har vi bott i olika städer. Vi gick båda med i Vänsterpartiet kommunisterna i Göteborg hösten 1970. Johan till min stora förvåning, eftersom han inte alls trodde på planekonomi, vilket jag och den överväldigande majoriteten av partiets medlemmar definitivt gjorde; själv övergav jag min tro på planekonomi först i slutet av 80-talet. Vi hamnade båda i samma stadsdelsförening (VPK Södra). Där var jag för övrigt ordförande 1971–73, och efterträddes av Johan. Jag lämnade VPK 1990 p.g.a. av deras (trots Berlinmurens fall) fortsatta motstånd mot EU, och deras (trots allt vad man fått veta om planekonomiernas rent ekonomiska ineffektivitet) ovilja att ställa tanken på planekonomi under partidebatt. Johan tolkade från sin Göteborgshorisont denna ovilja som att partimedlemmarna i tysthet skulle bli marknadssocialistister, medan jag från min Umeåhorisont tolkade det som att partimedlemmarna i tysthet skulle behålla sin tro på planekonomiers principiella ekonomiska överlägsenhet; eller, i bästa fall, bara övergå till en tro på mycket långtgående planhushållning av marknadsekonomier. För den teoretiska tidskriften *Zenit* var jag redaktör för ett temanummer om marknadssocialism (1/1991), och här offentliggör Johan i sitt bidrag för första gången sin tro på den världsparlamentarism han nu de senaste åren åter offentligt börjat propagera. Hans uppsats avslutas med ”En provisorisk utopi” i tio punkter. Den första punkten inleds så här: ”FN omvandlas till ett av alla människor på jorden över 15 år direktvalt världsparlament” (Lönnroth 1991: 26). För den ytliga betraktaren av Johans olika offentliga politiska positioner – medlem i den socialdemokratiskt ledda ”fysiska riksplaneringen” 1968–70, vice partiledare för Vänsterpartiet 1993–2003, och offentligt stöd åt den 2013 skapade Världsparlamentarism nu-rörelsen (www.worldparliamentnow.org) – så kan det lätt se ut som om Johan bytt grundläggande ideologi ett par gånger, men så förhåller det sig inte.

Referenser

- Albert, Hans (2012 [1963]), ”Model Platonism: Neoclassical economic thought in critical light”, *Journal of Institutional Economics* 8: 295–323.
- Brante, Thomas (2014), *Den professionella logiken. Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*. Stockholm: Liber.
- Bunge, Mario (1997), ”Mechanism and Explanation”, *Philosophy of the Social Sciences* 27: 410–465.
- Cervenka, Andreas (2017), *Vad gör en bank?* Stockholm: Natur & Kultur.
- Inganäs, Olle (2017), ”Ekonomipriset bör inte dela ut vid Nobelceremonin”, SvD Näringsliv/Debatt 2017-01-08.
- Jagers, Peter (2013), ”En del pristagare har sysslat mer med debatt än vetenskap”, DN Debatt 2013-12-27.
- Johansson, Ingvar (2017), ”In Defense of the Notion of Truthlikeness”, *Journal for General Philosophy of Science* 48: 59–69 (First Online: juni 2016).
- Johansson, Ingvar och N. Lynöe (2008), *Medicine & Philosophy. A Twenty-First Century Introduction*. Frankfurt: Ontos Verlag.

- Lönnroth, Johan (1977), *Marxism som matematisk teori*, Memorandum nr 70, Nationalekonomiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Lönnroth, Johan (1991), "Vänstern – planen – marknaden", *Zenit* 1/1991: 15–28.
- Lönnroth, Johan, Måns Lönnroth och Peter Jagers (2004), "Ekonomipriset förminskar värdet på alla Nobelpris", DN Debatt 2004-12-10.
- Lönnroth, Johan (2011), "Ekonomipriset bör breddas eller avskaffas", Göteborgsposten 2011-12-09.
- Offer, Avner och Gabriel Söderberg (2016), *The Nobel Factor. The Prize in Economics, Social Democracy and the Market Turn*. Princeton: Princeton University Press.
- Rodrik, Dani (2015), *Economics Rules. The Rights and Wrongs of the Dismal Science*. New York: W.W. Norton & Co.
- Rothstein, Bo (2015), "Ekonomipriset i strid med andan i Nobels testamente", DN Debatt 2015-12-11.